

DOI: <https://doi.org/10.15407/bv2023.03.036>
УДК 930.25:069.4:001.12 (477)

Ольга Бодак,

<https://orcid.org/0000-0003-0914-7095>,
кандидатка історичних наук,
завідувачка відділу кодикології та кодикографії,
Інститут рукопису,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)
вул. Володимирська, 62, Київ, 01601, Україна
e-mail: bodak.olga@ukr.net

Тетяна Коваль,

<https://orcid.org/0000-0001-9207-7512>,
кандидатка історичних наук,
завідувачка відділу джерелознавства,
Інститут рукопису,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)
вул. Володимирська, 62, Київ, 01601, Україна
e-mail: ktvbon@ukr.net

Ірина Корчемна,

<https://orcid.org/0000-0003-1317-9452>,
кандидатка історичних наук,
завідувачка відділу фондів рукописної спадщини,
Інститут рукопису,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)
вул. Володимирська, 62, Київ, 01601, Україна
e-mail: korchemna5@gmail.com

Діяльність Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в умовах воєнного стану

Мета статті – аналіз головних завдань і особливостей діяльності Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ) в умовах воєнного стану в Україні. **Методологія дослідження** ґрунтується на застосуванні методів аналізу, синтезу та узагальнення, класифікації та систематизації, індукції та дедукції, нарративного, історико-типологічного, історико-проблемного, історико-системного та інтерпретаційного. **Наукова новизна.** Висвітлено результати роботи Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у 2022 р. та першій половині 2023 р., окреслено проблемні питання. Проаналізовано загрози рукописним пам'яткам Інституту рукопису в умовах російської збройної агресії, висвітлено практичні кроки щодо їх захисту та збереження, а саме, проведення консерваційних робіт з метою збереження особливо цінних фондів Інституту рукопису; відновлення роботи Інституту в дистанційному режимі; долучення Інституту рукопису до протидії російській пропаганді, активізація участі Інституту у спільних міжнародних та національних науково-культурних проєктах; посилення вимог до збереження рукописних документів на період їх передачі на тимчасове зберігання іншим установам під час проведення

виставкових та інших заходів; виготовлення страхових копій рукописних документів; нарощування темпів оцифрування національної культурної спадщини. **Висновки.** Повномасштабне вторгнення Росії на територію України виявилось найбільшим викликом для української культури за роки незалежності України. Захист об'єктів історико-культурної спадщини українського народу став одним зі стратегічних напрямів у протистоянні ворожій експансії. Збереження національної культурної спадщини – першочергове завдання і для Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як державного архівного сховища. Інституту рукопису активно долучається до протидії російській пропаганді, значно наростив свою участь у спільних міжнародних та українських культурних проєктах, сприяючи таким чином популяризації національного культурного надбання України, висвітленню об'єктивної української історії, що ґрунтується на історичних документах.

К л ю ч о в і с л о в а: національна рукописна спадщина, культурна спадщина в умовах воєнних протистоянь, Червоний список загроженої культурної спадщини України, оцифрування національної рукописної спадщини, формування цифрових колекцій, Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Актуальність теми дослідження. У Довгостроковій стратегії розвитку української культури – стратегії реформ, схваленій Кабінетом Міністрів України у 2016 р., наголошується, що сфера культури є найчутливішим показником реалізації прав людини, зокрема таких, як право на ідентичність, національну пам'ять, почуття власної гідності та соціальної злагоди. Саме культура, що заохочує до найрізноманітніших форм творчого самовираження і водночас вивчення та оновлення традицій, сприяє розвитку ринкової економіки, інноваційної політики, активізації участі громадськості у побудові сучасної, демократичної держави. Саме розвиток культури має стати в центрі державних інтересів, національної політики, національної безпеки. Визнання національної культури у світі, ефективність культурного розвитку залежить від взаємодії та відповідальності державних органів за стан культури, а також від міжнародної співпраці, міжкультурного діалогу [10]. Під час збройних протистоянь культурна спадщина завжди опиняється під загрозою. Проблема збереження об'єктів історико-культурної спадщини в умовах воєнних конфліктів є однією з найскладніших з усього спектра завдань пам'яткоохоронної галузі. Російська збройна агресія 2014 р. та повномасштабне вторгнення Росії на територію України 2022 р. поставили виклики збереження національної культурної спадщини і перед українським суспільством.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі ІР НБУВ) є науково-дослідною установою, державним архівним сховищем, що здійснює збирання, зберігання та введення в науковий і культурний обіг найцінніших рукописних пам'яток українського народу, колекційних рукописних документів за весь час існування писемності, а також особових архівних фондів видатних діячів української науки і культури. У фондах ІР зберігаються рукописи від найдавніших часів (орієнтовно, від III тис. до н.е.) і до наших днів. На сьогодні ІР налічує 450 фондів, які охоплюють понад 500 тис. од. зберігання.

Наукова діяльність ІР спрямована на збереження національної культурної спадщини, дослідження питань місця та ролі рукописної спадщини в національній культурі України, системі соціальних комунікацій. Відповідно до плану науково-дослідної роботи ІР, у 2022 р. передбачалося опрацювання теоретичних та науково-практичних засад наукового опису рукописних пам'яток, наукової

експертизи, джерелознавчої атрибуції, історико-кодикологічного, археографічного, архівознавчого дослідження документів особового походження, створення системи облікових та науково-довідкових ресурсів традиційного та електронного типу на рукописні фонди як джерела національної історико-культурної спадщини. Проте, 24 лютого 2022 р. ці плани, як і плани всієї країни, були перекреслені повномасштабним вторгненням Росії в Україну і введенням воєнного стану. Під загрозою опинилися життя громадян України, незалежність держави, її історико-культурна спадщина. Для ІР НБУВ першочерговими стали завдання організації цивільного захисту працівників, збереження рукописної культурної спадщини України, розроблення алгоритму діяльності у воєнний час.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика діяльності архівів, бібліотек в умовах воєнного стану, збереження історико-культурної спадщини України вже знайшла своє відображення у низці публікацій українських учених. Серед них варто назвати дослідження Л. Дубровіної [1; 2], Д. Кошикова [6], М. Палієнко [7], О. Рішняка [11], О. Сокур [12], В. Солошенко [13], А. Хромова [14; 15], Л. Яременко [16].

Мета статті – розкрити особливості і головні пріоритети діяльності ІР НБУВ у період воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Вже 24 лютого 2022 р. НАН України оприлюднила розпорядження «Про роботу установ, організацій і підприємств НАН України в умовах воєнного стану в Україні», яке, зокрема, рекомендувало перевести працівників на дистанційний режим роботи [9]. Це дало правові підстави для переміщення працівників у більш безпечні місця перебування і водночас забезпечило збереження кадрового потенціалу установ Академії. В розпорядженні також позначені і основні завдання щодо організації захисту приміщень, обладнання тощо [16].

ІР НБУВ першочергово вирішував питання створення безпечних умов праці для співробітників, організації їх роботи в умовах воєнного стану, налагодження комунікації та їхньої психологічної підтримки. На жаль, дехто з працівників ІР не встиг вчасно евакуюватися і опинився на тимчасово окупованих територіях. Потрібно зазначити, що працівники, які перемістились в інші регіони України чи виїхали за кордон, виконуючи основну роботу дистанційно або навіть перебуваючи у відпустці без збереження заробітної плати, активно допомагали Збройним Силам України. Вони стали активними учасниками волонтерських рухів, ініціаторами і організаторами конкретної допомоги (продуктами, одягом, засобами зв'язку, медикаментами) військовим та громадянам України, які перебували у щойно визволених населених пунктах.

У ситуації, що склалася, надзвичайної ваги набуло головне завдання бібліотечних, музейних і архівних працівників – захист і збереження національного історико-культурного надбання в умовах активних воєнних дій на більшій частині території України.

Не зважаючи на запроваджений дистанційний режим роботи, співробітники ІР з перших днів повномасштабного вторгнення Росії в Україну у лютому–березні 2022 р. вживали практичних заходів щодо збереження і захисту національної історико-культурної спадщини. Були проведені комплексні заходи та консерва-

ційні роботи з метою збереження особливо цінних фондів ІР, здійснено внутрішнє переміщення документів у більш безпечні місця з точки зору безпечних умов і охорони. Застосовувались відповідні безкислотні матеріали для додаткового пакування документів, розміщення в сейфах, враховувалась наявність вогнегасників, здійснювалось чергування відповідальних осіб.

10 жовтня 2022 р. унаслідок вибуху російської ракети у центрі Києва були пошкоджені вікна в читальному залі та сховищах ІР. На щастя, співробітники та фонди не постраждали. 7 із 13 дерев'яних вікон приміщень ІР залишилися без віконниць та скла, в окремих пластикових вікнах утворилися тріщини та ушкодження самих віконниць. Силами співробітників НБУВ були ліквідовані наслідки вибуху: ретельно прибрано уламки віконниць та скла, пошкоджені вікна затягнуто плівкою та закрито фанерою. На початку 2023 р. вдалося замінити пошкоджені вікна, розпочався ремонт у читальному залі та сховищах ІР. Співробітники Інституту систематично проводили консерваційні, санітарно-гігієнічні та інші профілактичні заходи щодо збереження фондів під час ремонтних робіт. Нині триває підготовка читального залу для прийому користувачів.

Після оперативних кроків щодо створення безпечних умов праці для співробітників і захисту фондів постало питання відновлення діяльності ІР в умовах воєнного стану – задоволення інформаційних запитів користувачів, наукового опрацювання рукописних документів та виконання планів науково-дослідної роботи. Вже у червні 2022 р. більшість співробітників ІР почали працювати в змішаному (онлайн-офлайн) режимі, відновилося обслуговування користувачів у дистанційному режимі. Організація обслуговування у воєнний час – це, безумовно, новий виклик та взагалі новий досвід для усіх бібліотекарів. Зрозуміло, що найоптимальніша та найбезпечніша форма організації виробничого процесу в умовах воєнного стану – це дистанційна. І саме від упровадження дистанційних послуг та оперативного, якісного їх виконання залежатиме подальша затребуваність і доцільність функціонування бібліотечної мережі країни [12].

Не зважаючи на реалії воєнного стану, ІР НБУВ суттєво збільшив обсяг дистанційних послуг. Зокрема, зросло наукове консультування користувачів у телефонному і онлайн-режимі, електронною поштою та у мережі Фейсбук, як і раніше надаються усні консультації, готуються письмові довідки різного характеру. У 2022 р. співробітники ІР вели листування з користувачами як з України, так і з інших країн світу, зокрема Польщі, Греції, Канади, Великої Британії, Німеччини, Франції, Ізраїлю, Фінляндії, Латвії, Болгарії, Чехії та ін. Було надано понад 70 письмових довідок за різними тематичними запитамі: про склад та зміст фондів, наявність рукописів у фондах ІР, про уточнення назв рукописів, кількість одиниць зберігання, наявність оздоблення, заставок у рукописах, уточнення дати написання рукопису тощо. Саме надання послуг у дистанційному режимі значно розширило комунікаційні можливості доступу різних кіл користувачів до багатоаспектної ретроспективної та сучасної інформації, що міститься в рукописних джерелах.

Слід зазначити, що у зв'язку з повномасштабною збройною агресією Росії проти України та згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про денон-

сацію Угод у галузі освіти та науки з Російською Федерацією» [8] ІР повністю припинив наукове та культурне співробітництво з науковими, бібліотечними і музейними установами Росії і Білорусі, не здійснюється обслуговування користувачів з цих країн.

Загроза знищення національного культурного надбання, спричинена російською збройною агресією, внесла корективи в пріоритетні напрями міжнародного співробітництва ІР НБУВ. За минулий рік Інститут отримав велику кількість листів зі словами підтримки та пропозиціями допомоги від зарубіжних партнерів – наукових, бібліотечних, музейних міжнародних організацій, посольств, національних академій наук та окремих установ. Партнери в основному пропонували свою допомогу щодо оцифрування історико-культурної спадщини України та інших країн світу з фондів ІР НБУВ з метою забезпечення її від знищення, а також щодо формування та збереження цифрових інформаційних ресурсів ІР. Зокрема, ІР отримав пропозицію від Єврейського наукового інституту YIVO (Нью-Йорк, США) щодо реалізації спільного проекту зі збереження, оцифрування й дослідження документальної спадщини С. Анського. Посольство Туреччини в Україні запропонувало свою допомогу в оцифруванні рукописів тюркською мовою з фондів ІР. Пропозицію співпраці та допомоги в оцифруванні рукописних фондів ІР отримав також від міжнародної організації «Hill Manuscript Museum & Library» та її представництва в Україні. Фрайбурзький університет (Німеччина) надіслав пропозицію співпраці щодо використання «Ukrainian generis handwriting» – програми з розпізнавання рукописних текстів XIX–XX ст. Національний архів Швеції запропонував співпрацю у дослідженні та оцифруванні нотних рукописних документів, що зберігаються у фондах ІР.

У середині 2022 р. до НБУВ звернулася Міжнародна рада музеїв (ICOM), міжнародне об'єднання музеїв та музейних працівників, яке опікується збереженням, охороною, популяризацією матеріальної та нематеріальної культурної спадщини. ICOM запропонувала подати зразки унікальних документів з фондів Бібліотеки до Надзвичайного Червоного списку загроженої культурної спадщини України, що перебуває під загрозою у зв'язку з повномасштабним російським вторгненням. ICOM публікує Червоні списки загроженої культурної спадщини з 2000 р. Їх створюють як практичний інструмент для боротьби з незаконною торгівлею культурними об'єктами.

За словами віцепрезидентки ICOM Україна А. Чередниченко, надзвичайні Червоні списки готують для регіонів, де поруч з наявністю нелегального трафіку культурної спадщини відбуваються збройні конфлікти. Україна є 19-ю країною у Червоному списку та 8-ю у Надзвичайному червоному переліку об'єктів культурної спадщини, які перебувають під загрозою. Червоний список для України є першим, котрий підготовлений не після завершення, а ще під час війни. Адже ситуація стає дедалі критичнішою. На тимчасово окупованих територіях загарбники або знищують історичні експонати або ж вивозять їх до Росії. Цей список може стати дієвим інструментом для того, щоб шукати та повертати предмети української спадщини, зокрема ті, які вивезли російські окупанти [5].

До Червоного списку загроженої культурної спадщини України увійшли об'єкти з музейних та архівних колекцій, збірок з одинадцяти установ: Інституту археології НАН України, Львівського музею історії релігії, Музею книги і друкарства України, Національного художнього музею України, Музею Івана Гончара, Національного музею історії України, Національного музею українського народного та декоративного мистецтва, Національного заповідника «Києво-Печерська Лавра», Національного заповідника «Давній Галич», Археологічного музею КНУ імені Тараса Шевченка, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Загалом, цей список складається з 53 об'єктів, поділених на 7 категорій: документи, рукописи, книги; ікони; образотворче мистецтво; релігійні пам'ятки; декоративно-ужиткове мистецтво; археологічні пам'ятки.

Першочергово ІР НБУВ подав на розгляд ІСОМ 5 зразків рукописних документів:

1. Оршанське Євангеліє апракос, церковнослов'янська мова білоруської чи української редакції. XIII ст. Пергамен. 142 арк. 4, 9,4 x 26,4 см. (2 сторінки/зображення);

2. Київське Євангеліє, церковнослов'янська мова української редакції. 323 арк., папір. 2°. Копія XV ст. книги 1411 р., написаної монахом Макарієм у м. Києві;

3. Нотаріальна грамота про передачу батьком Миколаєм доньці Катерині права власності на половину будинку. Латина. Готичне письмо. Пергамен. Сандомир, Польща. 5 лютого 1384 р.;

4. Аркуш із Пінкасу (книга записів) товариства «Вічного вогню». 1723–1980 рр., м. Славута, Україна. Іврит.

5. Пінкас «Талмуд-Тори» релігійної школи м. Копичинці, Україна. 1873–1889 рр., Іврит. 8 арк., 37x24 см.

При відборі пам'яток для Червоного списку експерти ІСОМ керувалися критеріями, які є типовими, загальними для усіх, а також цілком унікальними. Тому після остаточного редагування до видання увійшли тільки дві пам'ятки з фондів ІР НБУВ: Оршанське Євангеліє апракос (XIII ст.) та Пінкас «Талмуд-Тори» релігійної школи м. Копичинці (1873–1889). Слід також зазначити, що до Червоного списку загроженої культурної спадщини України увійшла ще одна пам'ятка з фондів НБУВ: Котляревський І.П. Енеїда. На малоросійському мові. 1798. 176 с. 8°, 20x13 см.

Сьогодні російська збройна агресія вимагає від наукових, культурних установ України рішучих кроків з протидії російській пропаганді, викривленню історичного минулого України. Встановленню історичної справедливості великою мірою сприяє і популяризація національного культурного надбання України, зокрема й за кордоном.

ІР НБУВ активно долучається до протидії російській пропаганді, значно наростивши свою участь у спільних міжнародних проектах з висвітлення об'єктивної української історії, що ґрунтується на історичних документах. Так, у 2022 р. ІР НБУВ і Кіпрський інститут (Республіка Кіпр) започаткували спільний науково-освітній проект «Кіпр XVIII століття очима Василя Григоровича-Барського». Його метою є наукова співпраця, спрямована на здійснення комплексних

досліджень, створення цифрового ресурсу рукопису щоденника подорожніх записів українського ченця і паломника по святих місцях Василя Григоровича-Барського, що зберігається в ІР НБУВ. Також успішно реалізується спільний проєкт з Інститутом історії ім. Тадеуша Мантейфеля Польської академії наук щодо наукового дослідження та цифрової публікації дванадцятитомного «Географічно-статистичного опису парафій Королівства Польського» видатного польського військового картографа XVIII ст. придворі короля Станіслава Августа Понятовського Карола Пертеса (1740–1815). Триває співпраця з Ягелонським університетом-Ягелонською бібліотекою (Польща) в рамках міжнародного дослідницького проєкту «Polonica Philosophica Orientalia», метою якого є дослідження та створення цифрової колекції філософських, юридичних джерел і трактатів з фондів ІР НБУВ, що стосуються історії філософії України і Польщі.

Протягом кількох років велася підготовка до масштабного україно-польського виставкового проєкту «Пишність і знання. Королівська бібліотека Станіслава Августа», відкриття якого планувалося навесні 2022 р. Проте плани зруйнувала війна. Вже підготовлений спільний представницький двотомний каталог виставки було презентовано у червні 2022 р. на відкритті виставки «Полонія, Литва та Україна» у Королівському замку у Варшаві, а сам виставковий проєкт заплановано зреалізувати після закінчення війни.

Активно популяризує національну культурну спадщину ІР НБУВ і на території України. Не зважаючи на всі складнощі воєнного стану, були започатковані спільні наукові, культурні проєкти з різними науковими установами, закладами вищої освіти, бібліотеками різного відомчого підпорядкування, музеями, архівами, інформаційними центрами та іншими інституціями України. Зокрема, спільно з Київським університетом імені Бориса Грінченка ІР реалізує декілька проєктів. Один з них має на меті видання епістолярного циклу багаторічного листування одного з найвідоміших представників дворянства Лівобережної України XIX ст., мецената, громадського діяча Григорія Галагана (1819–1888). Наразі до друку готується друга частина наукового видання епістолярної спадщини Галаганів: «Листування Григорія Галагана з дружиною Катериною Галаган: 1857–1887». Інший спільний проєкт із нагоди 160-ї річниці від дня народження видатного українського діяча Бориса Грінченка є частиною великого проєкту «Електронний архів і корпус текстів Бориса Грінченка «Грінченкознавство». Він присвячений дослідженню наукової спадщини письменника, передбачає оцифрування та наукове опрацювання його архівних документів. Ефективно розвивається співпраця з Інститутом археології НАН України. Спільний науковий проєкт із цією установою спрямований на дослідження археолого-історико-етнографічного вивчення описів Північного Причорномор'я XIX ст. та епістолярної спадщини відомого археолога Е. Р. фон Штерна, яке ґрунтується на рукописних документах з колекції Одеського товариства історії та старожитностей (ОТІС) (1839–1922). З метою розвитку інформаційного забезпечення науки, освіти, взаємовигідного надання інформаційних послуг для реалізації освітнього процесу та наукової діяльності ІР укладено договір з Українським католицьким університетом. Із громадською

спільною «Українська культурна спадщина» підписано меморандум про співпрацю з вивчення та систематизації рукописних документів ІР з питань історії, культури, краєзнавства, генеалогії в Україні. З метою вивчення історико-культурної писемної спадщини Волині розпочато тісну співпрацю з громадською організацією «Центр дослідження і відродження Волині». У подальшому планується спільне видання факсимільної копії Радивилівського Апостола 1568 р., який зберігається у фондах ІР НБУВ.

У рамках підготовки спільних видань продовжується плідна співпраця з ТОВ «Видавництво «Горобець». Успішно реалізується проєкт «Повертаємо в Україну культурну спадщину», а саме відтворення факсимільних копій українських рукописних пам'яток. Спільний проєкт «Відроджуємо «Христинопільський Апостол з коментарями XII ст.» має на меті об'єднати три відомі частини рукопису, які зберігаються в ІР НБУВ, Львівському історичному музеї та бібліотеці князів Чарторийських у Кракові, в одному кодексі з сучасними науковими дослідженнями. Темі вивчення пам'яток українського духовного надбання присвячена співпраця з Державним історико-культурним заповідником міста Дубно щодо підготовки і видання факсимільної копії Дубенського Євангелія – унікального рукописного твору середини XVI ст. Інший, не менш значущий, видавничий проєкт стосується творчої спадщини Т. Шевченка. Спільно з Національним музеєм Тараса Шевченка заплановано перевидання восьмого тому повного зібрання творів Кобзаря під редакцією С. Єфремова, який вміщує малярські твори Тараса Шевченка з коментарями О. Новицького.

Чільне місце у науково-культурній співпраці Інституту належить виставковим проєктам. Зрозуміло, що з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну виставкова діяльність ІР була поставлена на паузу. Проте вже влітку 2022 р. надійшли перші запити на проведення спільних виставкових проєктів. Враховуючи реалії воєнного стану, наші співробітники розробили нові критерії вимог щодо забезпечення збереження рукописних документів на період їх передачі на тимчасове зберігання іншим установам. Зокрема, йдеться про обов'язкову наявність декількох рівнів захисту: фізична охорона, сигналізація в приміщеннях та експозиційних залах, відеоспостереження, тривожна кнопка пульта охорони. Важливою умовою також стало виготовлення страхових копій рукописних документів. Береться до уваги також локація проведення виставки. Враховуючи безперервні ракетні обстріли Києва, на сьогодні найбільш забезпеченим місцем для проведення виставки є експозиційні зали Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» та Національного заповідника «Софія Київська».

ІР є співорганізатором двох масштабних виставкових проєктів, які нині проходять у приміщенні Скарбниці, філії Національного музею історії України, розташованої на території Києво-Печерської лаври, і мають вагомe суспільне значення. Зокрема, на виставці «Європейська Україна. Доба Мазепи» (червень 2022 р. – листопад 2023 р.), представлені пам'ятки української культурної спадщини XVII–XVIII ст. з фондів ІР, в яких зберігаються матеріальні свідчення історичної належності України до Європи. Інший значущий спільний виставковий проєкт «MIRAS.

Кримськотатарська спадщина» (жовтень 2022 р. – жовтень 2023 р.) представляв документи корінних народів Криму. Нещодавно у Софійському соборі відбулася презентація спільного виставково проєкту «Григорій Сковорода у Софії» (грудень 2022 р.), де була представлена нотна рукописна книга XVIII ст. із зібрання рукописних книг Софійського собору, що зберігається в ІР і містить текст «Херувимської пісні».

Виставкові проєкти «Світи Григорія Сковороди» (грудень 2022 р. – квітень 2023 р.) і «Любов к отчизні де героїть, Там сила вража не устоїть: «Енеїда» та українське націтворення» (травень – вересень 2023 р.), співорганізатором яких також був ІР, проходили у головному корпусі Національного музею історії України і були присвячені висвітленню творчої спадщини видатних українських мислителів XVIII ст. Їх проведення відповідало всім критеріям забезпечення збереження рукописних документів, зокрема одночасно з монтажем виставки були підготовлені евакуаційні списки, пакувальні матеріали та відпрацьований, передбачений інструкціями, відповідний алгоритм дій з демонтажу й переміщення документів виставки у більш безпечне приміщення музею.

У випадку відсутності зазначених вимог оригінали документів ІР передає тільки на час відкриття виставкового проєкту з подальшим експонуванням їх копій. Так, з нагоди 145-річчя від дня народження Миколи Леонтовича та 100-річчя американської прем'єри «Щедрика» відбулася урочиста презентація оригіналу рукопису всесвітньовідомої української пісні «Щедрик» під час відкриття виставки «Я співаю, отже існую» (грудень 2022 р.) у приміщенні музею Миколи Лисенка. З нагоди відкриття виставки «Братство. Богоявлення. Собор», спільного проєкту з Комунальним закладом «Центр консервації предметів археології», відбулася презентація одноденної виставки «Відбудова та іконостаси Богоявленського собору в XIX ст.» (25 травня 2023 р.) з представленням оригіналів ескізів відбудови Богоявленського собору архітекторів XIX ст. А. Меленського, П. Спарро, В. Ніколаєва з фондів ІР.

Враховуючи те, що під час воєнних дій найважливішим завданням Інституту рукопису є збереження національної культурної спадщини, що зберігається у його фондах, нині одним із головних напрямів його діяльності є оцифрування рукописної спадщини, формування цифрових колекцій. Як зазначив голова Державної архівної служби України А. Хромов, сьогодні у пріоритеті – оцифрування документів, темпи якого за останні кілька років зросли на сотні відсотків. Під час війни – це гарантія збереження архівної інформації в оцифрованому форматі. Війна – це величезні ризики не тільки для життя людей, а й для збереження культурної спадщини [15].

Співробітниками ІР розроблені стратегічні напрями оцифрування фондів: унікальних кодексів та рукописних документів, які входять до переліку рукописних пам'яток України, крихких оригіналів документів, рукописів підвищеного попиту. Згідно з планом, у 2022 р. завершилося оцифрування української кирилическої рукописної книги до XVI ст. включно та розпочато роботу з кодексами XVII ст. Серед пріоритетних напрямів створення цифрових копій рукописів з

особових архівних фондів визначено документи Г. Сковороди, М. Грушевського, Б. Грінченка, О. Лазаревського.

На жаль, через відсутність необхідного обладнання темпи створення цифрових копій рукописних документів досить повільні. Як зазначила у своїй доповіді у червні 2022 р. на онлайн Конференції європейських національних бібліотек в Анкарі генеральний директор НБУВ, член-кореспондент НАН України Л. Дубровіна: «відсутність потужного сучасного обладнання для оцифрування наших колекцій – це пряма загроза культурній спадщині під час війни» [1].

Небезпека подальшого розвитку воєнної ситуації в Україні та її вплив на діяльність ІР потребують невідкладного розгляду і вирішення багатьох проблем, пов'язаних з недостатністю спеціально обладнаних приміщень архівосховищ, перевантаженням документами наявних площ ІР тощо. На жаль, унаслідок російської збройної агресії в Україні вже є випадки втрати архівних та бібліотечних фондів. Тому для збереження національної культурної спадщини, що зберігається у фондах ІР, необхідне їх повне переведення у цифровий формат.

Висновки. Повномасштабне вторгнення Росії виявилось найбільшим викликом для української культури за роки незалежності України. Захист об'єктів історико-культурної спадщини українського народу став одним зі стратегічних напрямів у протистоянні ворожій експансії. Збереження національної культурної спадщини – першочергове завдання і для ІР НБУВ як державного архівного сховища. Були проведені комплексні заходи та консерваційні роботи з метою збереження особливо цінних фондів ІР. Після створення безпечних умов праці для співробітників та проведення оперативних кроків захисту фондів Інституту вже у червні 2022 р. вдалося відновити діяльність ІР в умовах воєнного стану: в дистанційному режимі виконуються інформаційні запити користувачів, здійснюється наукове опрацювання рукописних документів та виконання планів науково-дослідної роботи.

Цінним для ІР у галузі збереження та популяризації культурної спадщини України є досвід солідарності та партнерства як у рамках національної культурної спільноти, так і на міжнародному рівні. ІР НБУВ активно долучається до протидії російській пропаганді, значно наростив свою участь у спільних міжнародних та українських культурних проєктах, сприяючи таким чином популяризації національного культурного надбання України, висвітленню об'єктивної української історії, що ґрунтується на історичних документах. Особлива увага при цьому приділяється забезпеченню вимог щодо збереження рукописних документів на період їх передачі на тимчасове зберігання іншим установам під час проведення виставкових та інших заходів. Одним із пріоритетних напрямів діяльності ІР НБУВ сьогодні є оцифрування національної рукописної спадщини, що зберігається в його фондах, та формування цифрових рукописних колекцій.

Список бібліографічних посилань

1. Дубровіна Л. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського у стані війни. Конференція європейських національних бібліотек (CENL). Анкара, 19–21 червня 2022 р. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5926>.

2. Дубровіна Л., Киридон А., Матяш І. Архіви, бібліотеки, музеї – джерельна основа національної пам'яті, культурної спадщини України. *Бібліотечний вісник*. 2017. № 1. С. 3–10.
3. Зі щитом чи на щиті? : захист культурних цінностей в умовах збройного конфлікту на сході України / О. Біда, А. Блага, Д. Коваль, О. Мартиненко, М. Статкевич; за заг. ред. А. П. Бущенко / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ: КИТ, 2016. 72 с.: з іл.
4. Клименко О., Сокур О. Взаємодія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського із закладами освіти, науковими установами, бібліотеками, професійними організаціями: зміст, тенденції і перспективи. *Бібліотечний вісник*. 2022. № 1. С. 41–53.
5. Коваленко М. «Вкотре сказати, у якій вона небезпеці»: в Україні створили Червоний список культурної спадщини, що є під загрозою. *Дивись.info*. 20 травня 2023 р. URL: <https://divys.info/2023/05/20/vkotre-skazaty-u-yakij-vona-nebezpetsi-v-ukrayini-stvoruly-chervonyj-spysok-kulturnoyi-spadshhyny-shho-ye-pid-zagrozoju/>.
6. Кошиков Д. Правові аспекти захисту культурних цінностей в умовах збройної агресії Російської Федерації. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 6. С. 48–52.
7. Палієнко М. Українські архіви, війна та збереження національної ідентичності. *Архіви України*. 2022. Вип. 1. С. 12–38.
8. Про денонсацію Угод у галузі освіти та науки з Російською Федерацією : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 березня 2022 р., № 355. *Верховна Рада України: офіц. веб-портал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/355-2022-%D0%BF#Text>
9. Про роботу установ, організацій і підприємств НАН України в умовах воєнного стану в Україні : Розпорядження Президії Національної академії наук України від 24 лютого 2022 р., № 143. *Національна академія наук України : офіц. веб-портал*. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=8725>
10. Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2016 р. № 119-р. *Верховна Рада України: офіц. веб-портал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119-2016-%D1%80#Text>
11. Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини ХХ – початку ХХІ ст. та українська дійсність. *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 159–173.
12. Сокур О. Дистанційні бібліотечні послуги в умовах воєнного стану – важливий складник сучасного бібліотечно-інформаційного обслуговування. *Бібліотечний вісник*. 2022. № 3. С. 92–96.
13. Солошенко В. Захист культурних цінностей у період війн і збройних конфліктів. *Проблеми всесвітньої історії*. 2018. № 2. С. 187–204.
14. Хромов А. Оптимізація системи центральних державних архівів України в умовах війни. *Архіви України*. 2022. Вип. 1. С. 103–114.
15. Хромов А. Оцифрування – це можливість зберегти архівну інформацію. *Урядовий портал*. 14 квітня 2023 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/anatolii-khromov-otsyfruvannia-tse-mozhlyvist-zberehty-arkhivnu-informatsiui>
16. Яременко Л. Діяльність наукових архівів в умовах воєнного стану. *Бібліотека. Наука. Комунікація: Інноваційні трансформації ресурсів і послуг* : матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 4–6 жовтня 2022 р.) / відп. ред. О. Василенко ; редакційна колегія: Л. Дубровіна, О. Василенко, О. Дзира та ін. Київ : НБУВ, 2022. С. 348–352.

References

1. Dubrovina, L. (2022). Natsionalna biblioteka Ukrayiny imeni V. I. Vernadskoho v stani viiny [V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine in a state of war]. *Conference of European National Libraries (CENL)*. Ankara, June 19-21, 2022. Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/node/5926>. [In Ukrainian].
2. Dubrovina, L., Kyrydon, A., & Matiash, I. (2017). Arkhivy, biblioteky, muzei – dzherelna osnova natsionalnoi pamiaty, kulturnoi spadshchyny Ukrainy [Archives, libraries and museums – the sources base of the national memory and cultural heritage of Ukraine]. *Biblioteknyi Visnyk*, 1, 3-10. [In Ukrainian].
3. Bida, O., Blaga, A., Koval, D., Martynenko, O., & Statkevich, M. (2016). Zi shchytom chy na shchyty? : zakhyst kulturnykh tsinnosteï v umovakh zbroinoho konfliktu na skhodi Ukrainy [With a shield

or on a shield? : protection of cultural values in the conditions of armed conflict in the east of Ukraine]. Kyiv, Ukraine: KYT. [In Ukrainian].

4. Klymenko, O., & Sokur, O. (2022). Vzaiemodiiia Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho iz zakladamy osvity, naukovy my ustanovamy, bibliotekamy, profesiinymy orhanizatsiiamy: zmist, tendentsii i perspektyvy [Interaction of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine with educational institutions, research institutions, libraries, professional organizations: content, trends, and prospects]. *Biblioteknyi Visnyk*, 1, 41-53. [In Ukrainian].

5. Kovalenko, M. (2023, May 20). «Vkotre skazaty, u yakii vona nebezpetsi» v Ukraini stvoryly Chervonyi spysok kulturnoi spadshchyny, shcho ye pid zahrozoiu [«To say again how dangerous it is»: in Ukraine created a Red List of endangered cultural heritage]. Retrieved from <https://dyvys.info/2023/05/20/vkotre-skazaty-u-yakij-vona-nebezpetsi-v-ukrayini-stvoryly-chervonyj-spysok-kulturnoyi-spadshchyny-shho-ye-pid-zagrozoyu/> [In Ukrainian].

6. Koshykov, D. (2022). Pravovi aspekty zakhystu kulturnykh tsinnosti v umovakh zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii [Legal aspects of the protection of cultural values in the conditions of armed aggression of the Russian Federation]. *Juris Europensis Scientia*, 6, 48-52. [In Ukrainian].

7. Paliienko, M. (2022). Ukrainski arkhivy, viina ta zberezheniia natsionalnoi identychnosti [Ukrainian archives, war and preservation of national identity]. *Arkhivy Ukrayiny*, 1, 12-38. [In Ukrainian].

8. (2022, March 24). Pro denonsatsiiu Uhod v haluzi osvity ta nauky z Rosiiskoiu Federatsiieiu. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On the denunciation of Agreements in the field of education and science with the Russian Federation. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/355-2022-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].

9. (2022, February 24). Pro robotu ustanov, orhanizatsii i pidpriemstv NAN Ukrainy v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. Rozporiadzhennia Prezydii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy [On the work of institutions, organizations and enterprises of the National Academy of Sciences of Ukraine in the conditions of martial law in Ukraine. Order of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Retrieved from <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=8725> [In Ukrainian].

10. (2016, February 1). Pro skhvalennia Dovhostrokovoi stratehii rozvytku ukrainskoi kultury – stratehii reform. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy [On the approval of the Long-term strategy for the development of Ukrainian culture – the strategy of reforms. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119-2016-%D1%80#Text> [In Ukrainian].

11. Rishniak, O. (2022). Kulturna spadshchyna u voiennomu konflikti: mizhnarodnyi dosvid druhoi polovyny XX – pochatku XXI st. ta ukrainska diisnist [Cultural heritage in military conflict: international experience of the second half of the 20th – beginning of the 21st century and Ukrainian reality]. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, 4, 159-173. [In Ukrainian].

12. Sokur, O. (2022). Dystantsiini bibliotekni posluhy v umovakh voiennoho stanu – vazhlyvyi skladnyk suchasnoho bibliotekno-informatsiinoho obsluhovuvannia [Remote library services in the conditions of martial law – an important component of modern library and information services]. *Biblioteknyi Visnyk*, 3, 92-96. [In Ukrainian].

13. Soloshenko, V. (2018). Zakhyst kulturnykh tsinnosti u period viin i zbroinykh konfliktiv [Protection of cultural values during wars and armed conflicts]. *Problemy Vsesvitnoi Istorii*, 2, 187-204. [In Ukrainian].

14. Khromov, A. (2022). Optymizatsiia systemy tsentralnykh derzhavnykh arkhiviv Ukrainy v umovakh viiny [Optimization of the system of central state archives of Ukraine in the conditions of war]. *Arkhivy Ukrayiny*, 1, 103-114. [In Ukrainian].

15. Khromov, A. (2023, April 14). Otsyfruvannia – tse mozhlyvist zberehty arkhivnu informatsiiu [Digitization is an opportunity to save archival information]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/anatolii-khromov-otsyfruvannia-tse-mozhlyvist-zberehty-arkhivnu-informatsiiu> [In Ukrainian].

16. Yaremenko, L. (2022). Diialnist naukovykh arkhiviv v umovakh voiennoho stanu [The activity of scientific archives in the conditions of a state of war]. In *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Innovatsiini transformatsii resursiv i posluh. Proceedings of the International Scientific Conference* (pp. 348-352), V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

Olha Bodak,

<https://orcid.org/0000-0003-0914-7095>,
Candidate of Historical Sciences,
Head of the Department of Codicology and Codicography,
Institute of Manuscript,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Tetiana Koval,

<https://orcid.org/0000-0001-9207-7512>,
Candidate of Historical Sciences,
Head of Department of Source Study,
Institute of Manuscript,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Iryna Korchemna,

<https://orcid.org/0000-0003-1317-9452>,
Candidate of Historical Science,
Head of Department of Manuscript Heritage Fonds,
Institute of Manuscript,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

**ACTIVITIES OF INSTITUTE OF MANUSCRIPT OF V. I. VERNADSKYI NATIONAL LIBRARY
OF UKRAINE UNDER CONDITIONS OF MARTIAL LAW**

The **purpose of the article** is to analyze the main tasks and peculiarities of activities of the Institute of Manuscript of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine during the period of martial law in Ukraine. The **research methodology** is based on the application of analysis, synthesis and generalization, classification and systematization, induction and deduction, narrative, historical-typological, historical-problematic, historical-systemic and interpretive methods. **Scientific novelty.** The results of the work of the Institute of Manuscript of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine in 2022 and the first half of 2023 are highlighted, problematic issues are outlined. Threats to the handwritten monuments in the Institute of Manuscript in the conditions of Russian armed aggression are analyzed and practical steps for their protection and preservation are highlighted. Conservation works in order to preserve particularly valuable fonds of the Institute of Manuscript were carried out. In June 2022, the Institute activities were resumed outremotely in the martial law conditions. The Institute of Manuscript of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine is actively involved in countering Russian propaganda, and significantly increased its participation in joint international and Ukrainian scientific and cultural projects. Particular attention is paid to ensuring the preservation of handwritten documents for the period of their transfer to other institutions for temporary storage during exhibitions and other events and to production of insurance copies of handwritten documents. One of the priority directions of activity of the Institute of Manuscript of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine today is the digitization of the national manuscript heritage. **Conclusions.** The full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine turned out to be the biggest challenge for Ukrainian culture during the years of Ukraine's independence. The protection of objects of the historical and cultural heritage of the Ukrainian people has become one of the strategic directions in resisting enemy expansion. Preservation of the national cultural heritage has become a priority task for the Institute of Manuscript of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine as a state archival repository either. The Institute of Manuscripts is actively involved in countering Russian propaganda, has significantly increased its participation in joint international and Ukrainian cultural projects, thus contributing to the popularization of the national cultural heritage of Ukraine, the coverage of objective Ukrainian history based on historical documents.

Keywords: national manuscript heritage, cultural heritage in the conditions of martial confrontations, Red List of Cultural Objects of Ukraine at Risk, digitization of the national manuscript heritage, formation of digital collections, Institute of Manuscript of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
62, Volodymyrska str., Kyiv, 01601, Ukraine
e-mail: bodak.olga@ukr.net
e-mail: ktvbon@ukr.net
e-mail: korchemna5@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 20.06.2023 р.